

ukazania szeregu ważnych problemów z historii gospodarczej starożytnego Rzymu, takich jak kwestia odpływu kruszców z terenu cesarstwa czy też zagadnienia tezauryzacji⁴.

I. Koniec III wieku i reformy Dioklecjana

Przemiany zachodzące w państwie rzymskim w III w. — określane w historiografii mianem kryzysu — miały podłoże nie tylko ekonomiczne, ale także polityczne, gdyż zarówno niepokoje wewnętrzne jak i niepewna sytuacja na granicach cesarstwa, sprzyjały pogłębieniu się trudności społeczno-gospodarczych i ujawniły z całą ostrością wszelkie niedomagania dotychczasowego systemu monetarnego⁵.

W warunkach permanentnego zagrożenia państwa i częściowej dezorganizacji życia gospodarczego dewaluacja antoninianów osiągnęła niespotykane dotąd rozmiary, przyczyniając się do wyeliminowania z obiegu właściwych, wysoko ponadwartościowych jednostek brązowych, których produkcja stała się w dużym stopniu nieopłacalna dla skarbu państwa⁶. Pogłębiający się kryzys polityczny i ekonomiczny zmuszał cesarzy do emitowania, dla uzyskania określonych korzyści, coraz gorszej kruszcowo monety o zwiększającym się stopniu kredytowości, którą z uwagi na malejącą siłę nabywczą musiano emitować w coraz większych ilościach. Pociągało to za sobą konieczność powiększania liczby oficyn w działających dotychczas mennicach⁷. Za Waleriana i Galiena wartość srebra w antoninianach zmniejszyła się do 120/100, a pod koniec panowania tego ostatniego spadła nawet poniżej 20/100. W społeczeństwie przyzwyczajonym od wieków do stosunkowo dużej stabilności srebrnego pieniądza i mającym doń duże zaufanie było to nie do przyjęcia⁸. Ludność przekonana o zmniejszającej się stale wartości antoninianów, które właściwie już od połowy III w. stały się jednostkami miedzianymi, zaczęła się ich masowo pozbywać. Pochodzący z czasów Macrianusa i Quietusa papirus z

⁴ Por. S. Mrozek, *Dewaluacje pieniądza w starożytności grecko-rzymskiej*, Wrocław 1978, s. 5.

⁵ Por. Mickwitz, o.c., s. 37 n.; F. M. Heichelheim, *Zur Währungskrisis des römischen Imperiums im 3. Jahr. n. Chr.*, Klio XXVI, 1933, s. 96 n.; Bolin, *State*, s. 269 n. Zob. również A. H. M. Jones, *Inflation under the Roman Empire*, Ec. Hist. Rev. 2 ser., V, n. 3, 1953, s. 302; A. Kunisz, *Gospodarka pieniężna a gospodarka naturalna w epoce późnego Cesarstwa Rzymskiego* [w:] *Problemy schyłku świata antycznego*, Katowice (Historia i współczesność t. 3) 1978, s. 70 n.; K. Hasler, *Studien zu Wesen und Wert des Geldes in der römischen Kaiserzeit von Augustus bis Severus Alexander*, Bochum 1980, s. 12 n.

⁶ A. Kunisz, *Denar i antoninian. Z problematyki obiegu monetarnego w Cesarstwie Rzymskim w III wieku n.e.*, Studia Historyczne XVI, 1973, s. 185 n.

⁷ Heichelheim, *Zur Währungskrisis*, s. 142; Bolin, *State*, s. 248 n.; Kunisz, *Denar i antoninian*, s. 81 n.; tenże, *Gospodarka*, s. 71—73. Zob. również J.-P. Callu, *La politique monétaire des Empereurs romains de 238 à 311*, Paris 1969, s. 197 n.; A. Kunisz, *Rola pieniądza proveniencji prowincjonalnej w systemie monetarnym Cesarstwa Rzymskiego* [w:] *Prowincje rzymskie i ich znaczenie w ramach imperium*, Wrocław 1976, s. 94 n.

⁸ S. Bolin, *Die Chronologie des Gallischen Kaiser*, Bulletin de la Société Royale des Lettres de Lund 1931—1932, V, s. 121 n. Por. L. H. Cope, *The Nadir of the Imperial Antoninians in the Reign of Claudius II Gothicus A.D. 268—270*, NC ser. 7, IX, 1969, s. 145 n.; C. E. King, R. E. W. Hedges, *Analysis of some third-century Roman coins*, Archaeometry XVI, 1974, s. 196 n.